

ПАМЯТКА ДЛЯ СТУДЭНТА, ЯКІ ВЫКОНВАЕ КАНТРОЛЬНУЮ РАБОТУ

1. Кантрольная работа па гістарычнай граматыцы беларускай мовы мае на мэце замацаваць тэарэтычныя і практычныя веды, якія студэнты набылі на лекцыйных і семінарскіх занятках. Складаецца работа ў асноўным з заданняў, скіраваных на вывучэнне сучаснай беларускай мовы ў гістарычным аспекце, на засваенне заканамернасцей у развіцці беларускай мовы.
2. Кожнае заданне ўключае 10 варыянтаў. Студэнт выконвае той варыянт, які адпавядае апошняй лічбе нумара яго заліковай кніжкі. (Напрыклад, нумар заліковай кніжкі 2002/17 — варыянт № 7, нумар заліковай кніжкі 2002/50 — варыянт № 10 і г. д.). Адвольны выбар варыянта не дапускаецца.
3. Перад выкананнем заданняў неабходна вывучыць тэарэтычны матэрыял па адпаведнай тэме, уважліва азнаёміцца з указаннямі і ўзорам, змешчаным пасля заданняў.
4. Кантрольная работа носіць практычны характар, таму непажадана выкладаць пры выкананні работы тэарэтычны матэрыял; неабходна ўмела выкарыстаць яго для тлумачэння канкрэтных моўных фактаў, непажадана таксама аб'ядноўваць пэўныя факты (акрамя 2-га задання) і даваць ім агульнае тлумачэнне.
5. Рэкамендуецца выконваць заданні ў той паслядоўнасці, у якой яны прыводзяцца ў гэтай рабоце.
6. Кантрольная работа афармляецца акуратна, выконваецца разборліва на беларускай літаратурнай мовай.
7. У кожным канкрэтным выпадку выкладчык можа ўносіць у заданні пэўныя карэктывы.

КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА

Заданне № 1

Перакладзіце тэкст на сучасную беларускую літаратурную мову і запішыце яго.

Заўвага. У помніках старажытнага пісьменства над радком часцей за ўсё пісаліся літары, якія абазначалі зычныя або спалучэнні зычных гукаў. Звычайна выносіліся літары ў сярэдзіне або ў канцы слова. Пры гэтым літары, што абазначалі галосныя гукі пасля вынасной, як правіла, не пісаліся. Надрадковы значок ~ (тытла) ужываўся пры скарачаным напісанні слоў або пры адпаведным афармленні ўказваў на лікавае значэнне літар. Замест прапушчанай літары **й** (**j**) вельмі часта ў пісьмовых крыніцах выкарыстоўваўся надрадковы значок ' (паерык).

Варыянт № 1

Літоўская метрыка 1

га га миколаєви маршало зески держаца слониски а гаку куцови
конюшии двоныи и троцкии гдрьски держаца во киницки и лепуски а гану
р в т н х с х с г
свищоскии гема служебны гдрьски з расказаны га гдрьско смотрели єсмо того
дела жалова намь ромистрь гдрьски ганушоскии ты вбычаємь на имеи
дедора михаиловича на воли в кочме паковой вбито ми два слуги и га поима
р з
слугу е на имла га чика которыи з господынею тоє качмы пашковою и людми
ли поб и мои слуги и кони побрали и постави пере нами то га чика и пашковю
р т ч
кочмику а члївка дедорова миколаица а члївка сакова на имла лца которыи
д м л х г л д т н к в
прово нико бы в ты єго слу ино повѣди пере нами то га чи приєхаши деи к
л м б
тои воли в субботу и пи в тоє пашковоє а пото тыи два служеники приєхали до
р ти л ж
тоє кочмы и почали со мною пи а далеи вдному таваришу да єсми но а другии
л м к л р л
менов а со мною кордо на вачо мои и не хоте ми ко да дати и га пошо до стаини
н д м л м л
и в пришоши та до стаини поча на мѣне рубати и га с ни наса по стаини
д к т м м н л ти л
водити а провони свети на а пото в поча ма змога и га заклика на
д н м л б г н л
прово ника ретуи ма и в мечо поча рубати по головѣ того служено и в па на
г т
землю и мы є ту в стаини забили

Варыянт № 2

Літоўская метрыка

н м с г с н ч р к м и р в
Приказа є гдрла корола є млтига л миколаєви машало зески дежаца
м и м ч д р и м и н и т л ч
слониски и авра єзодови по скаби зески староста ковєски а копо васиєви
р с г с р в л и т
писа гдрла корола є млт и дежаца перева ски сморели єсмо того дѣла стоали

¹ Тэксты падаюцца паводле выдання: Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы. Мн. 1961. Ч. I.

д м и и в ч̇
 пере нами ѡчевисто жаловали на мешчане свислоцьки на ма сико козули а
 т̇ н̇ ц и ж р в̇ с̇ ц̇ г̇
 хо а задобрики с потуники своими на пана громыку де жацу свилоко
 ч̇ н̇ г̇ м̇ м̇ л̇ и̇ с̇ н̇ к̇ к̇
 ключика вилеско ты ѡбычае вз а де на на не малую суму пен а зе ка замо
 ч̇ т̇ с̇ н̇ д̇ м̇ л̇ ж̇ г̇
 свисло зарубил ино в то ча па громыка пере нами са не бы нели слуга е
 л̇ д̇ л̇ м̇ м̇ н̇ и̇ и̇ г̇ х̇ л̇ к̇
 васко елоза бы пере нами и мови ты ѡбычае па де мо то на ни не бра ка
 д̇ с̇ т̇ м̇ м̇ и̇ т̇ и̇
 ѡни пере вашою млтью жалую а пото жаловали на ты мешчане то де васко
 н̇ г̇ н̇ г̇
 елоза з ышими товариши своими съ слугами пана сво е и з ышими з направи
 г̇ г̇ г̇
 пана сва е вбили до смерти добро члвк волостно на им а михала секину с
 и д̇ м̇ д̇ м̇ л̇ г̇
 камена которы пере ты вр а нико быва Ѹ свислочи и мы спытали то
 б̇ т̇ р̇ ш̇ н̇ л̇ д̇
 служе ника пана громычина васка елозы што к тому ѡпо им е и ѡ мови пере
 г̇ в̇ л̇ м̇ н̇ т̇ з̇ г̇
 нами та то члвк не би ани в то е сме вин е мус а ѡни то з ва ни на пана мо е и
 ж̇ в̇ т̇ т̇ т̇ с̇ и̇ г̇ не
 на мене нели пра да би то члвк на мѣсте сна дворяне гдрьски е били а та
 л̇ т̇ с̇ м̇ м̇ т̇ д̇ с̇ т̇
 бы в то ча та при то а што ѡни поведаю пере вашою млтью абы то члвк
 р̇ г̇ р̇ н̇ в̇ в̇ т̇
 вме с то бою ино и тепе ѡ жи е сть и здоро а ѡни то мов а з направи на пана
 г̇
 мо е

Варыант № 3

Літоўская метрыка

л̇ л̇ г̇ л̇ к̇
 та деи е сме дома не бы бы е сме на ниве то ничего бою не виде нижли ка
 л̇ л̇ н̇ н̇
 пришо е сме с пол а ино жона мога повѣдела мнѣ што жь михала би ива ботви е
 н̇ х̇ к̇
 зь слугами а па ски деи слугъ никого при томъ не видела а третии свѣто вырекъ
 р̇ м̇ л̇ д̇
 на им а ходо думичь в мо е са дому дѣтало та деи стога пере ворота своими изъ
 м̇ м̇ л̇ к̇
 батько свои и послыша деи е сме кри в дому и та посмотрю ажно михала бють
 н̇ м̇ н̇ м̇
 слуги ивановы ботьвинъевича а ѡ са ботьви е тутъ же стога а пото выволкли
 г̇ ц̇ м̇ л̇ г̇
 е на Ѹли и та стали бо ши бити а того не вѣдаю за што почали бити а слу
 н̇ х̇ т̇ с̇ л̇ р̇ и̇ к̇ ч̇
 па ски на то ча не виде е сме никого А четветы свѣто на им а еско микити

все по тому свѣчи ка и то верхуписаныи свѣтокъ и та деи то виде штожь ива
 ботвиѣ и слуга своими михала били а намѣстни паски пере моими сѣнц а
 пьта спить честова пана ивановы слу намѣстника бобруиского и ка его покину
 бити и та михала взеши на себе и прине єсми его ѿ дво в косило а боши деи
 того не вѣдаю ничо ино назавтреє пора у са миха повед а на вси штожь его
 ива ботвиньє би зь слугами своими а паски деи слу никого та в то ча не
 было И мы водле вѣа у селицького нашли єсмо слугу пана громычина васка
 єлозу правого а ты мѣща и людеи вышемѣнены в то проезде вины пса ѿ
 берестьи

Варыант № 4

Супраслеўскі спіс летапісу

Поиде кнѣзь великый Витовть таки к городоу Вилни · со своими воими · и
 встоупать город Вилню · и нача добывати Кривого города поушками бити и вз
 город Кривый тогда же немьци оубиша кнзѣ Скиригаила вльгирдовичь · а
 Ладской заставе во высоком городе тогда соущи и не попустиша во градъ кнзѣ
 Коргаила кнѣзь же великый Витовть возма Кривы город и земли извоєваль · паки
 возвратисѣ в немьци · того же лѣта к великому Витовтоу · в немьци в Марьинь
 город · придоша послы изъ города Москвы · ѿ великого кнзѣ Василиа
 Дмитриевича просѣ дьщери кнзѣ Витовтовы за великого кнзѣ Василиа
 Дмитриевича кнѣзь великый Витовть дасть дщерь свою кнѣжню Софию ѿпусти
 єта из Марина города а с нею посла кнзѣ Ивана влигимонтовича из град Данска
 и поидоша во карабли за море и придоша к граду Псковоу вни же великы чти
 воздаша имь и проводиша их со честью до град Москвы к великому Василию
 Дмитриевичь кнѣзь же великый Василеи посла противоу ємоу со честью братию
 свою кнзѣ Володимера Андрѣевича и кнзѣ Андрѣя Дмитреевича иных кнзеи и
 богарь много на весноу кнѣзь великый Витовть иде и възѣ землю Подолскоую а
 кнзю Володимероу вльгирдовичю тогда бивши в Києве и не всхоте покоры
 оучинити и челомь оударити великому кнзю Витовтоу

Варыянт № 5

Супраслеўскі спіс летапісу

Тот Фома даль кнзю Скиргаилоу зелие травное пити и с того пирюу кнзь Скиригаило такъ поѣхаль за Днепръ к Милолавичемъ и тамо разболисѧ канонъ канона Крещениѧ в соуботоу вха в город во Києвъ боленъ болевъ ̅ днѣи престависѧ в средоу и понесосѧ на главахъ его щеници поюще пѣсни Ѡходные съ свещами из града Києва ко свети бѣи Печерскои и положень быс чюдныи кнзь Скиригаило добрыи наречены во светомъ крещени Іванъ подле гроба сѣого Федосиѧ печерьского кнзь же велики Витовтъ оуслышавъ ижъ кнзь Скиригаило престависѧ и посла кнзѧ Ивана Ѡльгимонтовичъ ко Киевоу и да ємоу держати Києвъ мы же над пререченое возвратимсѧ какъ выѣде из немецъ кнзь велики Витовтъ на великое кнжение такъ Ѡпоусти нѧтѣца своего кнзѧ Глѣба Сѣ оставлича ко Смоленскоу на великое кнжение а кнзю Юрью Сѣославичю вда город Рославль кнзю Глѣбоу седащи во Смоленсте и нача не в послушани быти великому кнзю Витовтоу кнзь же великии Витовтъ послы своѧ слаша Ѡ справлении ѡнъ же не всхоте исправитисѧ тогда кнзь велики Витовтъ поиде со всими силами ко городу Смоленскоу тако вдасть ємоу Глѣбѣ и з градомъ Смоленскимъ кнзь же велики Витовтъ вда град Смоленскъ держати кнзю Мантоу и Василию Бореиковичю а кнзю Глѣбоу вдасть город Полоны

Варыянт № 6

Супраслеўскі спіс летапісу

Тогда же бѣ зима велми стоудена тои же зимы на весноу приѣхаль кнзь же великии Василеи Дмитревичъ Московскыи ко чыщю своемоу великому кнзю Витовтоу во Смоленскъ во великое говѣние и оучти кнзѧ великого Витовта многими дарми чепьми золотыи и поѧсы золотыи и соболми камками и соуды златыи и бахматы и кнзь же великии Витовтъ зѧтѧ своего великого кнзѧ оучти и оудари разьличьными дарми сажеными порты и дорогими ѡksamиты и многоценными камьками и гиншьты во седлех золотыхъ снастехъ чюдѣ достойныхъ и Ѡпоустьти ко граду Москве с великою честию а самъ поѣде к Литви

Коли гордъ былъ на Литовскои земли кнзь велики Ѡлгирдъ и шед в поле с Литовскимъ воискомъ побиль татаровъ на Синѣи воде трехъ братовъ кнзѧ Хочебита а Коутлоубоугоу а Дмитреѧ а то си три браты татарскыа кнзи Ѡчичи и дедѣчи Подолскои земли а Ѡ них завѣдали втамони а боискаки приѣздяючи Ѡ них оутамонѣвъ имывали ис Подольскои земли дань а братъ великого кнзѧ Ѡлгирдовъ державъ Новьгороднъ Литовскыи кнзь Корьѧтъ а в него были чetyри сны кнзь Юрьи а кнзь Александро кнзь Костентинъ кнзь Федоръ ино тыи

кн̄жата Корьатевечи три браты кн̄зь Юрьи а кн̄зь Александръ кн̄зь Костентинъ и кн̄зь Федоръ со кн̄за великого Ѡлгирдивымъ презволеніємъ и с помочио Литовскихъ земли пошли в Подолскоую землю и тогда в Подолской земли не было ни ѡдинъ городъ ни деревомъ рубленого а ни каменемъ боудованого и тогда тыѣ кн̄жата Корьатовичи пришли в Подолскоую землю Ѡ татарь и боскакомъ выхода не почали давати

Варыант № 7

Супраслеўскі спіс летапісу

Кн̄зь велики Витовтъ первое пришедъ ко Брасловлю и выма Брасловль пришелъ ко Соколю и Соколецъ выналъ и пришелъ ка Кеменцю в ночи И Каменца добылъ а потомъ Смотричъ выналъ и Сколоу и Черлении городокъ и вси города позаседал и воєводу кн̄за Федора што на тыхъ городехъ на имѣ Нестиса вынелъ и по всимъ городомъ кн̄зь великии Витовтъ свои старосты посажалъ а добылъ Литовскими силами а никто ємоу ни с которыхъ сторѡн не помогали тогда пакъ король почалъ просити кн̄за великого Витовта рекоучи милыи брате даль тобѣ бѣ добылъ єси Подольской земли оучини ми тоую честь дай ми Подольскоую землю кн̄зь великии Витовтъ даль Подолской земли половиноу королю Ѡ двадцати тисѣчехъ даль Каменецъ а Смотричъ и Скалоу и Черлении городокъ а Бокатоу а на иныхъ на всихъ Подолскихъ земляхъ и городоехъ кн̄зь великии Витовтъ свои старосты посажалъ на Брасловли и на Соколци и на Беници а король в тыѣ города во двадцати тисѣчехъ паню Спыткоу заставилъ и коли кн̄зь великии билъ на татарскомъ побоищи а панъ Спытко приходилъ на помочъ великому кн̄зю Витовтоу и тогда пана Спытка оубили Татарове а пани Спытковата стала вдовою а дѣти малы и король почалъ присылати великомѣ кн̄зю Витовтоу рукоучи што єси намъ половицю Подольской земли во двадцати тисѣчехъ пѣнезехъ мы дали были во двадцатихъ тисѣчехъ паню Спыткоу и пани Спытковата вдовѣла а дѣти малы а Ѡтаръ земли той некомоу боронити

Варыант № 8

Літоўскі статут

Роздѣ^л трети^и объ^{хъ} вѣности^{т хъ} шляхц^зьск^ии и ѡ размноженію великого кн^аства
литовского
ма^т в себе атыкул^въ сорокъ ѡдинъ
Арт^лыкъ Ѡ кѣ

В вызволе ѡ платовъ новыхъ и ѡ подво кро здародно ѡбычаю такъ тэ
и ѡ стацэю по дорогахъ

Тэжъ Ѹста уемъ и хоче мети абы вси посполитые люди тѣглые и вси по даные
кнѣжа пановъ хорухонныхъ шлѣта боѣ и мещатыхъ зель великого кнѣзства
литоского ѡ ко дое дани плачѣѣ и податъку серэбъщизны и тэ и дѣкыла и ѡто
встѣкихъ береме позовы которые по водами зовуть ѡ вожѣѣ камѣѣ дерэва а бо
дро ку паленю плить и вапъна на за ки нашы ѡ кошѣѣ сена ѡ встѣкое сторожи и
лововъ и ѡ ишы роботъ вынѣты были и вымуе и вызволае вечными чсы кроме
старода ного ѡбычаю ѣако по воды и ковае стацэ на станехъ на мѣѣ а звыча'ныхъ
на гдрю посломъ и го цомъ нашимъ такъ тэ и мосты направовати и новыи на
стары звыча'ны мѣѣ цахъ будовати за ки старые поправовати и такъ и на тыхъ стары
мѣѣ цахъ де ницы сво зноуву будовати и посло поды'мовати то водлугъ старо
да ного ѡбычаю в цэлости зоста уе а кнѣжта панове рады воеводы старостове Ѹкра
ные и нито зъ шлѣхты едечы по дорога ѡ имеѣѣ до имеѣѣ своего и в воиско и
за ки Ѹкра ные едучи мимо именъ шлѣхэски и ихъ по даны не мають шькодити
стацэи и по водъ брати але себе слугамъ и коне свои за пнзи водле торгу цэною
куповати буду повини

Варынт № 9

Літоўскі статут

Розде четветы ѡ сѣѣѣ и ѡ сѣѣѣ

Маеть в себе а тыкуловъ се десѣѣ :

·:А тѣкѣѣ ·:ѣѣ.

В выбираню судѣ' въ поветехъ.

Ѹставуемъ и в тыхъ поветехъ которые суть нижэ расписаны и в каждо
таковомъ повете где ещо до си часо не ѡбираны зособна мають быти суѣѣ с

д д мь р м мь
 по сук о и писа которые такъ и ты ѡбыча е мають быти выбираны и таковыя
 вргады Ѹстано ливаны Напе ве' маемъ мы госпда часъ пэны' зложити и то
 листы нашими по сихъ таковых поветехъ ѡна'мити где вжо в то повете
 княжата панове рада Ѣша так же рыцэство и шлѣта вси хто ко векъ и тако стау
 будетъ та в то жэ повете имета сво' мети зъехатисѣ маю до вору нашего
 которы' на посрок' того повету будетъ и тые которые сѣ зъедутъ не дучы
 никого хто бы в то повете имета маючы приехати ку тому року не хоте мають
 vybrати со все шлѣты того повету браи свое на коды' врга таковы на
 суде'ство чотырохъ на посуство другихъ чотыро на писаство трэтихъ чотыро
 людe' добри цнотливыхъ ростроныхъ в праве Ѹмеетъны род' шлѣхэского в то
 повете добрэ дано ѡсслы не иное веры токо хрестиское а ѡбрашы и ты
 выбранныхъ черэ листы свое намъ гдрю ѡна'мити мають а мы с ты всихъ
 дванацати ѡсо выберэ трэхъ до того повету на врга земьски' на суды сую
 по судка и писара которые ѡ насъ выбранные и потвежэные на пешы рокохъ
 судовы перэ воеводою поветовы або в небыности воеводы перэ кашталганы
 сѣ в зели жомойско' пере старостою жомойскимъ при зобраю шлѣты што и
 та в томъ повете на тотъ часъ будетъ маю суга по судокъ и писа пристагънути
 тыми словы

Варыант № 10

Літоўскі статут

Розде пѣты ѡ ѡправе посаг'ѣ

и ѡ вене маеть въ себе артыкуло ѡсмьнацать

Арытыку' ѣ

Напіс на крыжы Еўфрасінні Полацкай (1161 г.)

Гісторыя пісьменства і культуры ўсходніх славян ведае выдатны помнік пад умоўнаю назваю “Напіс на крыжы Еўфрасінні Полацкай”. Зрабіў гэты крыж, упрыгожыў каштоўнымі камянямі і жэмчугам, выпісаў на крыжы тэкст мастак-ювелір Лазар Богша для князёўны Еўфрасінні, дачкі полацкага князя Георгія. Як відаць з тэксту, Еўфрасіння даравала крыж полацкаму манастыру святога Спаса. Крыж Лазара Богшы за час свайго існавання захоўваўся не толькі ў храме святога Спаса, а напачатку Вялікай Айчыннай вайны быў страчаны². Невымернай каштоўнасці помнік адноўлены берасцейскім майстрам Міколам Кузьмічом. 24 жніўня 1997 года ў Свята-Духаўскім саборы прайшла ўрачыстая цырымонія перадачы адроджанай святыні Беларускай праваслаўнай царкве. 6 снежня хросны ход прынёс рэліквію з Мінску на спрадвечнае яе месца — храм святога Спаса.

т

Въ лѣтъ · # · ѿ · ѿ · ѿ · ѿ · покладаеть ѿфросинь · чьстьныйи крѣсть въ манастыри своємь въ цркви сѣго Спаса · чьстьнои дрѣво · бесцѣнныи кѣсть · а кованыи его · злото и серебро · и камѣныи · и жьнчюгъ · въ · р · гривнь · а да · ѿ · (пропуск — М.К.) гривнь · да нѣ изнесѣтьсѣ из манастыра · никога же тако ни продати · ни ѿдати · аще се кто прѣслоушаеть · изнесѣть и ѿ манастыра · да не боуди кмоу помощьникъ · чьстьныйи крѣсть ни въ сѣ вѣкъ ни въ боудоущи · и да боудеть проклатъ сѣю животворѣщею · троицею и сѣыми ѿтци · ѿ · и · ѿ · семью съборъ сѣыхъ ѿць и боуди кмоу часть сѣ Июдою · иже прѣда Хѣа · кто же дръзнетъ сътворити се... (пропуск — М.К.) властелинъ · или князь · или пискоупъ · или игоумѣнъ · или инъ который любо члѣвкъ а боуди кмоу клѣтва си · ѿфросинь · же раба хѣа сътѣжавъши крѣсть сии · приметъ вѣчнѣю жизнь сѣ всѣми сѣыми · ѿ · и помози рабоу своѣмъ · Лазору нареченому Богъши съдѣлавъшему крѣсть сии цркви сѣго Спаса и ѿфросинь ·

У лета 6669 (паводле сучаснага летазлічэння — 1161 — *М. К.*) пакідае (кладзе) Еўфрасіння (Афрасіння) свяшчэнны (святы) крыж у сваім манастыры, у царкве святога Спаса. Жыватворнае дрэва з’яўляецца бясцэнным (бясцэннае), а яго акова (матэрыял): золата, і серабро, і самацветы (камяні), і жэмчуг на 100 грыўняў і на 40 (пропуск) грыўняў. Няхай ніколі не выносяцца з манастыра, таму яго нельга ні прадаць, ні аддаць. Калі гэтага хто не паслухае, вынесе яго з манастыра, хай не будзе яму памочніка і не дапаможа яму свяшчэнны (святы) крыж ні ў гэты век, ні ў будучым. Хай будзе пракляты ён святой жыватворнаю Троіцаю і святымі айцамі 318 сямі сабораў святых айцоў і будзе ў яго лёс, як у Юды, што выдаў Хрыста. Хто ж адважыцца зрабіць гэта... уладар, або князь, або епіскап, або ігумення, або

² Больш падрабязна аб гэтым гл. у кн.: Жыватворны сімвал Бацькаўшчыны / Аўт.-уклад. У. А. Арлоў. — Мн., 1998. С. 141—167.

хто-небудзь іншы, або які-небудзь чалавек і будзе яму пракляццем гэта. Еўфрасіння (Афрасіння) ж раба Хрыстова ахвяравала сродкі на гэты крыж і прыме (здабудзе) вечнае жыццё з усімі святымі. Божа, дапамажы рабу свайму Лазару, названаму Богшам, які зрабіў крыж гэты царкве святога Спаса і Еўфрасінні (Афрасінні).

ЗАДАННЕ № 2

Выпішыце і згрупуйце прыклады з фанетычнымі, марфалагічнымі, лексічнымі і сінтаксічнымі спецыфічнымі асаблівасцямі беларускай мовы, якія знайшлі адлюстраванне ў аналізуемым тэксце, і словы са стараславянскімі (царкоўнаславянскімі) асаблівасцямі.

Рэкамендацыі

Каб правільна выканаць гэтае заданне, неабходна вельмі добра ведаць, якімі адметнымі асаблівасцямі беларуская мова адрозніваецца ад іншых роднасных (славянскіх) моў, у тым ліку ад старарускай, стараславянскай (царкоўнаславянскай).

Менавіта з канца XIII — пачатку XIV стст. помнікі старабеларускага пісьменства ў большай ці меншай ступені адлюстроўваюць спецыфіку жывой беларускай гаворкі. З гэтага часу пачынаецца станаўленне самастойнай тагачаснай беларускай (старабеларускай) літаратурнай мовы.

Сярод **фанетычных** адметных рыс адзначаюцца наступныя:

- 1) аканне і яканне;
- 2) дзеканне і цеканне;
- 3) гукі [ы], [и], якім у рускай мове адпавядаюць [о] і [э] на месцы ранейшых рэдукаваных [ѣ], [ь] перад [j] (*молодыи* — *малады*, *злыи* — *злы*, *худыи* — *худы*, *мый*, *бии* — *бі*, *пи* — *пі*, *рый*, *шый* ды інш.);
- 4) чаргаванне складоў **ро**, **ло**, **ле** з **ры**, **лы**, **ли** ў становішчы паміж зычнымі, калі ў гэтых складах [о], [э] паходзяць са старажытных [ѣ], [ь] (*кровь* — *крыви*, *глотка* — *глытаць*, *блескъ* — *блиццати*, *громъ* — *грымети* ды інш.);
- 5) прыстаўныя галосныя [и], [о] (пазнейшае [а]) перад пачатковымі санорнымі [р], [л], [м] пры збегу зычных, які з'яўляецца ў выніку страты слабых рэдукаваных [ѣ], [ь] (*иржавыи*, *оржаныи*, *иржыща*, *ильняныи*, *имгла* ды інш.);
- 6) прыстаўныя зычныя [в], [j] (*возерище*, *восень*, *вусеница*, *јонъ* ды інш.);
- 7) адпадзенне [и] ў пачатку некаторых слоў (*мети*);
- 8) пераход [э] ў [о] (*чотыры*, *жона*, *шосты*, *чоловѣкъ* ды інш.);
- 9) фрыкатыўны гук [г] (выбухны перапісчыкі часта перадавалі на пісьме спалучэннямі гукаў [кг], [гк], [кк], [гг] або [г']) (*городъ*, *голова* ды інш.);
- 10) фанетычнае падаўжэнне зычных (за выключэннем губных і [р]) у выніку асіміляцыі імі гука [j], якое часам не фіксавалася праз напісанне дзвюх адпаведных

літар, а толькі адной (*веселле* — *веселе*, але не *веселие*, *веселье*; *колоссе* — *колосе*, але не *колосие*, *колосье* ды інш.);

- 11) зацвярдзелы [р] (*прамо*, *царь*, *крыкъ* ды інш.);
- 12) напісанні *жы*, *шы*, *чы*, *цы*, *жъ*, *шъ*, *чъ*, *жэ*, *шэ* ды інш., якія адлюстроўваюць паслядоўнае зацвярдзенне шыпячых і [ц] (*инныхъ*, *ножы*, *замужъ*, *маючы*, *чыи*, *божэ* і пад.);
- 13) пераход [в] у [ў] (нескладовае) (у *Рызъ*, *уздумалъ* ды інш.);
- 14) пераход [у] у [ў] (нескладовае), які на пісьме часта абазначаўся праз напісанне літары *в* на месцы *у* (*вчинилъ*, *навчилъ*, *вжо* ды інш.);
- 15) пераход [л] у [ў] (нескладовае) з перадачай яго часам праз літару *в* (*прышовъ*, *воукъ* ды інш.);
- 16) зацвярдзелыя губныя на канцы слоў (*семъ*, *сыпъ* ды інш.).

З *марфалагічных* асаблівасцей фіксуюцца наступныя:

- 1) змяненне роду ў назоўніках тыпу *накпиль*, *насыпъ*, *пыль*, *степъ*, *жалъ*, *боль* ды інш. і адпаведна скланенне іх на ўзор назоўнікаў мужчынскага роду;
- 2) параўнальна шырокае ўжыванне канчатка *-у* / *-ю* ў родным склоне адзіночнага ліку назоўнікаў мужчынскага роду былых асноў на **ǫ* / **jǫ* (*народу*, *броду* ды інш.);
- 3) пашырэнне канчаткаў *-овъ* / *-евъ* (*-оў* / *-ёў*) у множным ліку роднага склону (*ножовъ*, *полевъ* ды інш.);
- 4) шырокае ўжыванне канчаткаў *-ого* / *-его*, *-ому* / *-ему* ў прыналежных прыметніках мужчынскага роду адзіночнага ліку (*братового*, *братовому* ды інш.);
- 5) выкарыстанне канчатка *-ымъ* / *-имъ* у месным склоне адзіночнага ліку прыметнікаў, дзеепрыметнікаў і неасабовых займеннікаў мужчынскага і ніякага роду (*въ новымъ*, *въ тымъ* ды інш.);
- 6) формы вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў на *-ейши-* пасля шыпячых (*легчеиши*, *мягчеиши* ды інш.);
- 7) формы інфінітыва тыпу *стерегчи*;
- 8) формы загаднага ладу ў 2-ой асобе адзіночнага ліку тыпу *сечи*, *ляжъ*;
- 9) пашырэнне дзеепрыслоўяў незакончанага трывання з суфіксамі *-учи-* / *-ючи-*, *-ачи-* / *-ячи-* (*несучи*, *говорачи* ды інш.).

Выяўляюцца таксама і некаторыя своеасаблівыя *сінтаксічныя* канструкцыі:

- 1) шырокае ўжыванне поўных прыметнікаў у функцыі выказніка (*быль хворыи* і пад.);
- 2) спалучэнне лічэбнікаў *два*, *три*, *четыри* з назоўным склонам множнага ліку назоўнікаў (*два столы*, *три дубы*, *четыри челоѡѡки* ды інш.) (у рускай мове гэтыя лічэбнікі спалучаюцца з назоўнікамі ў родным склоне);
- 3) пашырэнне канструкцый, у якіх выказнік выражаны творным склонам назоўніка або прыметніка (займенніка) (*быль ему слугою*, *буду тебе вернымъ* ды інш.);
- 4) значэнне прыналежнасці выражаецца больш частым ужываннем прыналежных прыметнікаў (*некрашового здабытка*, *рыбакова хата* ды інш.).

Спецыфіка старабеларускай мовы праяўляецца і ва ўжыванні *лексікі і фразеалогіі*.

З асаблівасцей *стараславянскай мовы* адзначаюцца як фанетычныя, так і граматычныя.

Найбольш выразныя з *фанетычных* асаблівасцей наступныя:

- 1) наяўнасць няпоўнагалосных форм (*градъ, глава, плѣнь, брѣзь* ды інш.);
- 2) наяўнасць спалучэнняў *рѣ, рь, лѣ, ль*, якім ва ўсходнеславянскіх мовах адпавядаюць спалучэнні *ѣр, ѣр, ѣл, ѣл* (*грѣло, врѣхъ, влѣкъ, црѣкъвѣ* ды інш.);
- 3) наяўнасць [щ (ш'т')] у параўнанні з усходнеславянскім [ч] (*нощѣ, пещѣ, хощѣ* — *ночь, печь, хоча* ды інш.);
- 4) наяўнасць [ж'д'] у параўнанні з усходнеславянскім [ж] (*межда, сажда* — *межа, сажа* ды інш.);
- 5) наяўнасць пачатковага [јэ] ў параўнанні з усходнеславянскім пачатковым [о] (*единѣ, езеро, есень* — *одинѣ, озеро, осень* ды інш.);
- 6) наяўнасць пачатковага [а] ў параўнанні з усходнеславянскім пачатковым [ја] (*азѣ, агньцѣ, аблоко* — *язѣ, ягня, яблоко* ды інш.);
- 7) наяўнасць пачатковага [ју] ў параўнанні з усходнеславянскім [у] (*югѣ, юноша, ютро* — *угѣ, уноша, утро* ды інш.).

У галіне *граматыкі* адзначаюцца:

- 1) канчатак *-ѣ* ў адпаведных склонавых формах у параўнанні з усходнеславянскім *-ѣ* (*душѣ, землѣ, конѣ, кѣнѣзѣ* — *душѣ, землѣ, конѣ, кѣнѣзѣ* ды інш.);
- 2) канчаткі поўных прыметнікаў у родным склоне адзіночнага ліку мужчынскага і ніякага роду на *-аего, -ааго, -аго, -яаго, -яго* ў параўнанні з усходнеславянскімі *-ого, -его* (*добрааго, синяаго* — *добраго, синеаго* ды інш.); у давальным склоне адзіночнага ліку мужчынскага і ніякага роду *-уему, -уму, -юему, -юму* ў параўнанні з усходнеславянскімі *-ому, -ему* (*добраему, синюему* — *добраму, синему* ды інш.); у давальным-месным склоне адзіночнага ліку жаночага роду *-ѣи, -ии* ў параўнанні з усходнеславянскімі *-ои, -еи* (*добраѣи, синии* — *добраои, синееи* ды інш.); у месным склоне адзіночнага ліку мужчынскага і ніякага роду *-ѣемь, -ѣмь, -иимь, -имь* у параўнанні з усходнеславянскімі *-омь, -емь* (*добраѣемь, синиимь* — *добраомь, синемь* ды інш.);
- 3) канчаткі 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку дзеясловаў цяперашняга часу *-тъ* у адпаведнасці з усходнеславянскім *-тъ* (*несетѣ, несутѣ* — *несетѣ, несутѣ* ды інш.);
- 4) наяўнасць несцягнутых форм імперфекта ў параўнанні са сцягнутай усходнеславянскай формай (*несѣхѣ* — *несяхѣ* ды інш.);
- 5) наяўнасць дзеепрыметнікаў незалежнага стану цяперашняга часу з суфіксам *-ѣщ-* (*-уѣщ-*), *-ѣщ-* (*-ѣщ-*) у адпаведнасці з усходнеславянскімі *-уц-, -ѣц-* (*несѣщи, слышѣщи* — *несуци, слышѣчи* ды інш.).

Тыповымі для стараславянскай мовы былі таксама і словы з прыстаўкамі *из-*, *воз-*, *раз-*, *со-* і некаторымі іншымі; суфіксами *-ие*, *-ание*, *-ение*, *-ние*, *-знь*, *-ость*, *-ьство*, *-тель*, *-ыни* і некаторымі іншымі; стараславянствамі ў помніках з'яўляліся і многія складаныя словы (*издати*, *возрадоватися*, *собирати житие*, *разумение*, *сущность*, *учитель*, *милостыни*, *благодать*, *благоволити*, *милосердие* і пад.)³.

Узор выканання задання

Заўвага. Помнік адносіцца да сярэдзіны XII ст., калі яшчэ аўтары вельмі паслядоўна прытрымліваліся пісьмовых традыцый. У сувязі з гэтым у тэксце зусім бедна прадстаўлены спецыфічныя асаблівасці беларускай мовы.

Прыклады з асаблівасцямі беларускай мовы.

Фанетычныя асаблівасці:

- 1) адлюстраванне акання: *манастырь* (традыцыйнае напісанне *монастырь*);
- 2) магчыма напісанне *злото* (*золата*) з'яўляецца адлюстраваннем беларускай дыялектнай з'явы (але не выключана магчымасць, што гэта форма ўзнікла пад уплывам польскай мовы).

Марфалагічныя асаблівасці:

- 1) ужыванне дыялектных форм дзеясловаў у 3-ай асобе адзіночнага ліку цяперашняга часу (гэта з'ява характэрная паўночна-ўсходнім беларускім гаворкам і сёння): *покладаеть*, *прѣслоушають*, *прииметь*.

Сінтаксічныя асаблівасці.

- 1) выкарыстанне канструкцый з выказнікам тыпу *боуди ямоу часть*, *боуди ямоу клатва*.

Прыклады з асаблівасцямі стараславянскай мовы.

Фанетычныя асаблівасці:

- 1) няпоўнагалосныя формы ў адпаведнасці з поўнагалоснымі ўсходнеславянскімі: *дрѣво*, *властелинъ*;
- 2) наяўнасць форм з [щ (ш'т')] са спалучэння гт у адпаведнасці з усходнеславянскім [ч']: *помощникъ*, а таксама [щ (ш'т')] са спалучэння тј у адпаведнасці з усходнеславянскім [ч']: *боудоущии*, *животворящею*;
- 3) спалучэнне **рь** у адпаведнасці з усходнеславянскім спалучэннем **ьр**: *дрьзнетъ*, *црькви*.

Злучэнне складаных сказаў пры дапамозе злучніка тыпу **аще**.

³ Больш падрабязна аб адметных беларускіх і стараславянскіх рысах гл.: Красней В.П., Шакун Л.М. *Практыкум па гісторыі беларускай літаратурнай мовы*. — Мінск, 1986. С. 7 — 11, 50 — 53.

Ужыванне лексікі з такімі структурнымі стараславянскімі элементамі, як прыстаўкі *из-*: *изнесѣтъсѧ*, *изнесѣть*; *прѣ-*: *прѣслоушають*, *прѣда*; суфікса *-ин-*: *властелинѣ*.

Ужыванне складаных слоў з абстрактным значэннем тыпу: *животворащею*.

ЗАДАНИЕ № 3

Растлумачце паходжанне падкрэсленых галосных у наступных словах і формах сучаснай беларускай мовы.

Варыянт № 1: берагчы, нёс, рука, лета, грымець;

Варыянт № 2: сядчы, вёў, суд, стары, лес;

Варыянт № 3: сцеражы, сёмы, слуга, бі, запрэгчы;

Варыянт № 4: бяжы, шосты, вязу, дзень, расцвітаць;

Варыянт № 5: пячы, возера, мый, неба, пачаць;

Варыянт № 6: страху, вый, сотня, цэны, гучаць;

Варыянт № 7: (на) лугах, пі, мора, руцэ, мяць;

Варыянт № 8: снягі, шый, лён, страсе, уладар;

Варыянт № 9: стагі, крычаць, зымшыць, (на) снезе, гром;

Варыянт № 10: лясны, жыццё, мох, (на) парозе, уладар.

Рэкамендацыі

Пры выкананні гэтага задання неабходна ўказаць:

а) у які перыяд (праславянскі, агульнаўсходнеславянскі, уласнабеларускі) узнік адзначаны гук;

б) на месцы якога гука (спалучэння гукаў) узнік галосны ў канкрэтным слове (форме).

Гэтыя пытанні ўзаемазвязаныя. Каб адказаць на іх, патрэбна ўспомніць паходжанне галосных гукаў, а толькі потым прыступаць да тлумачэння ўзнікнення канкрэтнага гука. Адзін і той жа гук можа быць розным паводле свайго паходжання. Пазнаёмцеся з прыведзенай табліцай, якая дапаможа зарыентавацца ў паходжанні галосных гукаў сучаснай беларускай мовы:

Перыяд змянення Галосныя гукі	Ранні праславянскі перыяд	Позні праславянскі перыяд	Агульнаўсходнеславянскі перыяд	Уласна-беларускі перыяд
[a] ←	*ā, *ō	[ĕ] (ѣ) (пасля шыпячых)	[ĕ] (ѣ), [e] (ѧ)	[o]; [э] (у ненаціскных складах; у першым складзе перад націскам)
[o] ←	*ǫ, *ǭ		[ŭ], [jэ] (у пачатку слова)	[э] (пад націскам перад цвёрдым зычным)
[э] ←	*ě		[ŭ], [ĕ] (ѣ),	

			[e] (⚡)	
[i]	←	*ī, *a ī, *o ī ⏟ ⏟		[и] (рэдукаваны), [ě] (Ѣ) (у некаторых словах), [ь] (ль: блішчэць)
[ы]	←	*ī		[ы] (рэдукаваны), [ь] (рѣ, ль: грымець, глытаць), [и] (жыць)
[у]	←	*au, *ou, ⏟ ⏟ *eu ⏟	[Q] (ж)	[в] (Уладзімір)

Вызначыць паходжанне галоснага гука ў канкрэтным слове дапаможа ў адных выпадках падбор стараславянскіх, рускіх паралелей, у другіх — змяненне формы слова, у трэціх — падбор роднасных слоў, у чацвёртых — улік граматычных форм слова. У некаторых выпадках неабходна ўзнавіць праславянскую форму, карыстаючыся этымалагічным ды іншымі слоўнікамі.

Узор выканання задання

Вёз — [o] — уласнабеларускі паводле свайго паходжання; узнік на месцы [э] пад націскам перад цвёрдым зычным (параўн. *вёз* — *везці*);

злы — [ы] — уласнабеларускі паводле свайго паходжання; узнік на месцы рэдукаванага [ы] (параўн. рус. *злой*);

нясу — [a] — уласнабеларускі паводле свайго паходжання; узнік на месцы [э] у першым складзе перад націскам (параўн. *несці*);

[y] — агульнаўсходнеславянскі паводле свайго паходжання; узыходзіць да [Q] (ж) (параўн. стараславянскую форму дзеяслова 1-ай асобы адзіночнага ліку *нѣсѣ*);

(аб) *гаросе* — [э] — агульнаўсходнеславянскі паводле свайго паходжання; у месным склоне адзіночнага ліку канчатак *-е* ўзыходзіць да дыфтангічнага [ě] (Ѣ). На гэта ўказвае чаргаванне *х // с'* як вынік 2-ой палаталізацыі заднеязычных;

наняць — [a] — агульнаўсходнеславянскі паводле свайго паходжання; узнік на месцы [e] (⚡), аб чым сведчыць наяўнасць чаргавання *а са* спалучэннем галоснага *і* насавога зычнага *ім* (*а // ім*: *наняць* — *нанімаць*);

сон — [o] — агульнаўсходнеславянскага паходжання; узыходзіць да [ь] (параўн. *сон* — *сна*, дзе назіраецца чаргаванне *о з* нулём гука (*о // ø*));

рый — [ы] — уласнабеларускі паводле свайго паходжання; узыходзіць да рэдукаванага [ы] (параўн. рус. *рой*);

кывавы — [ы] — уласнабеларускага паходжання; узыходзіць да [ь], аб чым сведчыць чаргаванне *ры // ро*: *кывавы* — *кроў* (параўн. рус. *крававый* — *кровь*);

маўчаць — [a] — узнік у позні праславянскі перыяд на месцы [ě] (Ѣ) пасля спрадвечна мяккага [ч] (**molketi* → *молчѣти* → *молчати* → *маўчаць*);

гарадах — [а] — агульнаўсходнеславянскага паходжання; у месным склоне назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку [а] ўзыходзіць да [ě] (**ѣ**) (параўн. са стараславянскай формай *град ѣхъ*);

адзін — [а] — уласнабеларускага паходжання; пачатковы [а] ўзыходзіць да агульнаўсходнеславянскага [о], які з’явіўся на месцы пачатковага [jэ] (параўн. стараславянскае *юдинъ*).

ЗАДАННЕ № 4

У словах сучаснай беларускай мовы растлумачце паходжанне так званых спрадвечна мяккіх зычных.

Варыянт № 1: кашу́, адпачынак, бегчы, выгладжаны;

Варыянт № 2: вязу, расплюшчыць, бежанец, велічны;

Варыянт № 3: нашу, адпрэгчы, блішчэць, велічыня;

Варыянт № 4: кажу, адсекчы, блуджу, вершаліна;

Варыянт № 5: пішу, адскочыць, бляшаны, выпушчаны;

Варыянт № 6: марожу, адстрыгчы, блочны, вырашчаны;

Варыянт № 7: плачу́, адсылачны, правадніца, гараджанін;

Варыянт № 8: гляджу, апавяшчэнне, брусніцы, вывучыць;

Варыянт № 9: свячу, арэшнік, берагчы, ганец;

Варыянт № 10: адраджаць, апалчэнне, бязгучны, дакошаны.

Рэкамендацыі

Неабходна памятаць, што ўсе спрадвечна мяккія зычныя з’явіліся ў славян на месцы цвёрдых зычных у выніку розных фанетычных працэсаў. Таму Вы павінны вызначыць:

- 1) на месцы якога цвёрдага гука ці спалучэння гукаў узнік той або іншы спрадвечна мяккі зычны;
- 2) у выніку якіх працэсаў гэты гук утварыўся.

Утвараліся мяккія зычныя пад уздзеяннем галосных пярэдняга раду і пад уздзеяннем [j] на шэраг цвёрдых зычных і спалучэнняў зычных:

[ж'] ← г + и, ѡ, е, **ѣ**, ь (першая палаталізацыя); зj; дj; гj;

[ч'] ← к + и, ѡ, е, **ѣ**, ь (першая палаталізацыя); тj; кj; гт + и; кт + и;

[ш'] ← х + и, ѡ, е, **ѣ**, ь (першая палаталізацыя); сj; хj;

[д'ж'] ← дj;

[ш'ч'] ← стj; скj;

[з'] ← г + и, **ѣ** (дыфтангічнага паходжання) (другая палаталізацыя); на месцы [г] пасля и, ь, ѡ (трэцяя палаталізацыя);

[ц'] ← к + и, **ѣ** (дыфтангічнага паходжання) (другая палаталізацыя); на месцы [к] пасля и, ь, ѡ (трэцяя палаталізацыя);

[с'] ← х + и, ъ (дыфтангічнага паходжання) (другая палаталізацыя); на месцы [х] пасля и, ь, ъ (трэцяя палаталізацыя).

Пры вызначэнні паходжання канкрэтнага спрадвечна мяккага зычнага часам бывае дастаткова вызначыць, з якім гукам ён чаргуецца і ў якіх фанетычных умовах знаходзіцца; у некаторых жа выпадках неабходна звярнуцца да больш старажытных форм.

Заўвага. У некаторых словах сучаснай беларускай мовы ўказаныя зычныя ўзніклі па аналогіі, на ўзор з існуючымі формамі. Каб не высвятляць, у які час гэтыя словы з'явіліся ў мове, паходжанне спрадвечна мяккіх зычных тлумачыцца ў адпаведнасці з гістарычнымі ўмовамі іх узнікнення.

Узор выканання задання

павелічэнне — зычны [ч] узнік на месцы спалучэння **кј** (параўн. *вялікі*);

бязгрэшыны — зычны [ш] узнік на месцы [х] (параўн. *грэх*) паводле першай палаталізацыі перад галосным [ь], які знаходзіўся ў слабой пазіцыі і знік;

дапушчэнне — спалучэнне [шч] узнікла на месцы спалучэнняў **стј** (параўн. *дапусціць*) або **скј** (параўн. *дапускаць*). Пасля зацвярдзення **шч** яно разглядаецца як два гукі.

дружок — зычны [ж] узнік на месцы [г] (параўн. *друг*) паводле першай палаталізацыі перад галосным пярэдняга раду [ь], які знаходзіўся ў моцнай пазіцыі і змяніўся першапачаткова ў [э], а пазней [э] змяніўся ў [о] ў становішчы пад націскам перад цвёрдым зычным;

запруджаны — зычны [дж] узнік на месцы спалучэння **дј** (параўн. *запруда*);

медуница — зычны [ц] узнік на месцы [к] паводле трэцяй палаталізацыі пасля галоснага пярэдняга раду [і];

магчы — зычны [ч] узнік на месцы спалучэння **гт** пад уздзеяннем галоснага пярэдняга раду (старажытная форма *могчи*) (параўн. рус. *мочь*; у беларускай мове з цягам часу з'явіўся ўстаўны [г]).

Заданне № 5

Вызначце чаргаванні ў прыведзеных словах сучаснай беларускай мовы і растлумачце паходжанне гэтых чаргаванняў.

Варыянт № 1: купіць — куплю, жаць — выжынаць;

Варыянт № 2: любіць — люблю, пачаць — пачын;

Варыянт № 3: лавіць — лаўлю, клятва — праклінаць;

Варыянт № 4: славіць — слаўлю, дуць — домна;

Варыянт № 5: карміць — кармлю, мяць — размінаць;

Варыянт № 6: ляпіць — ляплю, закуты — каваць;

Варыянт № 7: графіць — графлю, пець — пяю;

Варыянт № 8: капаць — капля, памяць — напамінаць;

Варыянт № 9: зямны — зямля, жаць — жну;

Варыянт № 10: рубіць — рублю, узяць — вазьму.

Рэкамендацыі

Пры выкананні задання неабходна ўлічваць, што чаргаванне — гэта мена гукаў у адной і той самай марфеме розных слоў або форм. Растлумачыць паходжанне чаргавання можна толькі тады, калі высветліце, якія фанетычныя працэсы былі яго прычынай.

У сучаснай беларускай мове чаргаванні гукаў могуць адлюстроўваць умовы ўтварэння насавага галоснага ў праславянскі перыяд, утварэнне галоснага дыфтанга паходжання, уздзеянне [j] і галоснага пярэдняга раду на шэраг зычных і спалучэнні зычных, а таксама іншыя працэсы.

Заўвага. Каб растлумачыць паходжанне чаргавання патрэбна:

- 1) правільна падзяліць указаныя пары слоў на марфемы і знайсці агульную марфему, у якой назіраецца чаргаванне гукаў;
- 2) вызначыць, якія гукі чаргуюцца;
- 3) узнавіць праславянскія формы гэтых слоў;
- 4) зрабіць вывад аб прычынах з’яўлення чаргавання.

Узор выканання задання

Ставіць — *стаўлю*. Агульнай марфемай, у якой чаргуюцца гукі, для гэтых слоў з’яўляецца корань *став’- // стаўл’-*. Чаргаванне **в’ // ўл’** тут тлумачыцца ўздзеяннем [j] на губны і ўзнікненнем так званага “л — эпентэтыкум”.

Соваць — *сунуць*. Агульнай марфемай, у якой чаргуюцца гукі, для гэтых слоў з’яўляецца корань *сов- // су-* (этымалагічна). Чаргаванне **ов // у ў** паказанай марфеме тлумачыцца ўмовамі ўтварэння галоснага дыфтанга паходжання. У слове *соваць* (прасл. **souati*) дыфтонг **ou* стаяў перад галосным [а] і склад быў адкрытым, таму спалучэнне **ou* → (**ов**) у гэтай форме захавалася без змен. У слове *сунуць* (прасл. **sounonti*) дыфтонг **ou* стаяў перад санорным зычным і ўтвараў закрыты склад, таму ён змяніўся ў манафтонг [у].

ЗАДАННЕ № 6

У словах (формах) сучаснай беларускай мовы ўкажыце фанетычныя змены, якія адбыліся ў сувязі са стратай рэдукаваных [ь], [ъ].

Варыянт № 1: сто, імху, зямель, дрывасек, лесвіца, нёс, поўны, ножка;

Варыянт № 2: рэчка, ільняны, вецер, грымець, вусна, вёз, траўка, насенне;

Варыянт № 3: гудка, аржаны, вугал, крываваы, позна, гроб, казка, вяселле;

Варыянт № 4: сну, віхор, ганчар, узяў, цэп, касьба, насенне, хлеб;

Варыянт № 5: замка, іржавы, дрыжаць, расліна, рос, воўк, снедаць, галлё;
Варыянт № 6: байца, аўторак, бабёр, паўтара, сек, маўчаць, голуб, збіраць;
Варыянт № 7: купца, імклівы, журавель, гінуць, кроў, злезці, калоссе,

выхад;

Варыянт № 8: вавёрка, карабель, бліскавіца, сон, праўда, стэп, падарожжа, мароз;

Варыянт № 9: дня, ігруша, глытаць, месца, лаўка, рэдкі, жыццё, дзед;

Варыянт № 10: кветкі, імчаць, цёр, сем, салодкі, соллю, рубель, яблык.

Рэкамендацыі

З падзеннем рэдукаваных [ъ], [ь] (знікненнем слабых і праясненнем моцных у галосныя поўнага ўтварэння адпаведна [о (а)], [э]) звязаны самыя разнастайныя гукавыя змяненні ў словах. Асноўныя з гэтых змяненняў наступныя:

- 1) з'яўленне так званых беглых галосных (чаргаванне [о], [э] з нулём гука);
- 2) з'яўленне прыстаўных галосных;
- 3) з'яўленне ўстаўных галосных;
- 4) з'яўленне чаргавання **ро // ры, ло // лы, ле // лі**;
- 5) спрашчэнне груп зычных;
- 6) страта канцавога л у пэўных формах;
- 7) змяненне [в] на [ў] (нескладовае);
- 8) змяненне цвёрдага [л] на [ў] (нескладовае);
- 9) зацвярдзенне губных перад зычным і на канцы слоў;
- 10) сіміляцыя паводле цвёрдасці / мяккасці, глухасці / звонкасці, месца і спосабу ўтварэння;
- 11) падаўжэнне зычных;
- 12) аглушэнне зычных на канцы слоў і некаторыя іншыя фанетычныя працэсы.

Паказаныя змяненні не заўсёды адлюстроўваюцца на пісьме, таму пры неабходнасці звяртайцеся да транскрыпцыі.

Узор выканання задання

Лодка (старажытная форма *лодка*). У гэтым слове пасля страты рэдукаванага [ъ] звонкі зычны [д] стаў побач з глухім [к] і пад яго ўплывам змяніўся. Адбылася рэгрэсіўная асіміляцыя па глухасці [лотка];

лёг (старажытная форма *легль*). У гэтай форме дзяслова (прошлы час мужчынскі род) пасля страты канцавога рэдукаванага [ъ] спалучэнне [гл] спрасцілася, страціўся канцавы зычны [л] (параўн. іншыя формы *лягла, лягло, лягли*); потым адбылося аглушэнне зычнага [г] на канцы слова [л'ох].

сонца (старажытная форма *сьлньце*). У гэтым слове пасля страты слабога рэдукаванага [ъ] узнікла спалучэнне зычных [лнц] у сярэдзіне слова, якое спрасцілася ў выніку страты [л];

суддзя (параўн. рус. *судья*). У гэтым слове пасля страты рэдукаванага [ъ] узнікла спалучэнне [дж], якое да падзення рэдукаваных было немагчыма: яшчэ ў дапісьмовую эпоху спалучэнне [дж] змянілася ва ўсходніх славян у [ж (дж)]. У беларускай мове адбываецца поўная прагрэсіўная асіміляцыя [j] і з'яўляецца падоўжаны [д̄з'];

браць (старажытная форма *бърати*). Пасля падзення рэдукаваных у гэтым слове з'яўляецца беглы галосны (параўн. *бярэ*); акрамя таго мяккі [б'] пад уплывам цвёрдага [р] асіміляваўся, адбылася рэгрэсіўная асіміляцыя па цвёрдасці;

ірваць (старажытная форма *рвати*). Пасля выпадзення слабога рэдукаванага [ъ] перад пачатковым спалучэннем [рв] з'яўляецца прыстаўны галосны [і];

крышыць (старажытная форма *кръшити*). Вынікам працэсу падзення рэдукаванага ў гэтым слове з'явілася чаргаванне **ро // ры** (*крошка* — *крышыць*). Калі рэдукаваны ў спалучэнні з плаўнымі знаходзіўся ў моцным становішчы (*кръшка*), то на яго месцы ўзнікаў [о], а ў слабым становішчы (*кръшити*) на месцы рэдукаванага ў беларускай мове з'яўляўся галосны [ы].

ЗАДАННЕ № 7

Растлумачце, чаму ў прыведзеных словах [э] не змяняецца на [о], хаця тут ёсць усе фанетычныя ўмовы для такога змянення, паколькі [э] знаходзіцца пад націскам перад цвёрдым зычным.

Варыянт № 1: букет, мера, тэкст;

Варыянт № 2: першы, неба, лета;

Варыянт № 3: сфера, плывец, метад;

Варыянт № 4: верх, ганец, лепта;

Варыянт № 5: спелы, аптэка, лячэбны;

Варыянт № 6: канспект, серп, шэры;

Варыянт № 7: савет, лес, манера;

Варыянт № 8: жнец, рэбус, гарэць;

Варыянт № 9: жалезны, месца, лента;

Варыянт № 10: бездар, перхаць, земскі.

Рэкамендацыі

Вядома, што пераход [э] ў [о] адбываўся прыкладна ў перыяд з XII па XV стст. перад цвёрдым зычным, калі [э] быў пад націскам. Пры наяўнасці такіх умоў [э] не пераходзіў у [о] па наступных прычынах:

- 1) калі слова трапіла ў мову пасля заканчэння гэтага працэсу;
- 2) калі ў час пераходу [э] ў [о] склад быў з гукам, які адрозніваўся ад [э];
- 3) калі ў час пераходу [э] ў [о] наступны зычны быў мяккі і зацвярдзеў пазней, чым закончыўся працэс пераходу;
- 4) калі ў час пераходу [э] ў [о] дадзены склад быў ненаціскным.

Узор выканання задання

Секцыя — няма пераходу [э] ў [о], паколькі гэта слова было запазычана пазней, чым завяршыўся паказаны працэс;

іншаземны — няма пераходу [э] ў [о], бо ў гэтым слове [э] знаходзіцца перад позна зацвярдзелым [м]; у прыметніках перад суфіксам -н- (стараж. -ьн-) зычныя доўга захоўвалі мяккасць;

невад — няма пераходу [э] ў [о], паколькі этымалагічна прыстаўка **не-** (з цягам часу адбылося перараскладанне асновы), якая паходзіць з часціцы, даволі доўгі час была ненаціскай;

лета — няма пераходу [э] ў [о], паколькі [э] паходзіць з [ě] (**ѣ**), які ў часы, калі развівалася паказанае змяненне, адрозніваўся сваім гучаннем ад [э].

ЗАДАННЕ № 8

Зрабіце марфалагічны аналіз часцін мовы, якія сустрэліся ў Вашым тэксце (назоўнік — па адным прыкладзе на кожны старажытны тып скланення; прыметнік — прыклады на якасныя, адносныя і прыналежныя, іменныя і поўныя формы; займеннік — прыклад для асабовых і неасабовых; лічэбнік; дзеяслоў — прыклады на формы цяперашняга, прошлага: аорыст, імперфект, перфект, плюсквамперфект і будучага часу, умоўнага і загаднага ладу, дзеепрыметнікі і дзеепрыслоўі; прыслоўе).

Рэкамендацыі

Выконваючы гэта заданне карыстайцеся пры неабходнасці ўзорамі з дадатку.

Узор выканання задання

Лѣто — назоўнік ніякага роду старажытнага скланення з асновай на ***ǫ** ў вінавальным склоне адзіночнага ліку;

ѡфросиньѧ - назоўнік жаночага роду старажытнага скланення з асновай на ***ĭa** ў назоўным склоне адзіночнага ліку;

црѣкви — назоўнік жаночага роду старажытнага скланення з асновай на ***ĭ** ў месным склоне адзіночнага ліку;

жизнь — назоўнік жаночага роду старажытнага скланення з асновай на ***ĭ** ў вінавальным склоне адзіночнага ліку;

вѣчную — поўны адносны прыметнік, дапасаваны да назоўніка *жизнь* у вінавальным склоне адзіночнага ліку жаночага роду;

хѣа — кароткая форма прыналежнага прыметніка, дапасаванага да назоўніка *раба* ў назоўным склоне адзіночнага ліку жаночага роду;

бесцѣнно — іменны адносны прыметнік, дапасаваны да назоўніка *дрѣво* ў назоўным склоне адзіночнага ліку ніякага роду;

ксть — нетэматычны дзеяслоў (інфінітыў *быти*) у 3-й асобе адзіночнага ліку цяперашняга часу;

прѣслушаютъ — дзеяслоў у форме 3-й асобы адзіночнага ліку будучага простага часу;

помози — дзеяслоў у форме 2-й асобы адзіночнага ліку загаднага ладу;

его — указальны займеннік **и** ў родным склоне адзіночнага ліку мужчынскага роду;

сѣтѧжавъши — іменная форма дзеепрыметніка незалежнага стану прошлага часу ў форме назоўнага склону адзіночнага ліку жаночага роду;

нареченомоу — поўны дзеепрыметнік залежнага стану прошлага часу ў форме давальнага склону адіночнага ліку;
нікогда — прыслоўе часу.

ДАДАТАК

Слоўнік незразумелых слоў

Бахматъ — маларослы быстраходны конь

боискакъ (боскакъ) — баскак, прадстаўнік ханскай улады, зборшчык даніны

Вено — плата; пасаг

водлугъ (ведлугъ) — адпаведна, згодна, паводле

врдъ — 1. парадак, лад; умова, дагавор; 2. урад, начальства; суд

втамонъ — атаман (?)

вынати — узяць, захапіць; вызваліць, аслабаныць

выречи — сказаць, вымавіць, паведаміць, выказаць

Гинштъ — *значэнне невядома*

Дедичъ — наследнік, спадчыннік па дзеду, наследны ўладальнік

дей — маўляў, кажа, нібы

делница — удзел (частка маёнтка, якая даставалася ў спадчыну)

державна — уладанне

державца — правіцель, кіраўнік, валадар

дкло — подаць зернявым хлебам

Животъ (животъ) — жыццё

Иже (ижъ, ижъ) — што, пагэтаму, бо, таму што; які, каторы

Канонъ — прэдадне

каштеланъ — службовая асоба высокага рангу

кольвекъ (колвекъ, колве) — хто-, што-, які-, каторы-небудзь

копа — 1. адзінка ліку (60 штук); 2. збор народу для разгляду якой-небудзь справы

кордъ — род мяча

куповати — купляць

Межи (межы) — паміж, між, сярод

меновати — 1. называць, даваць імя; 2. мяняць, абменьваць

Нижли (нижъ) — ніж, чым, як; але, аднак

натецъ — палоннік, палонны, нявольнік

Обваровати — умацаваць

оправа — 1. запіс на імя жонкі часткі маёмасці ўзамен пасагу; 2.

выкарыстанне

осести — абаснавацца, пасяліцца

отчичъ — наследнік бацькаўскага ўладання

очевистый — яўны, ясны, відавочны, сапраўдны

Пакъ (пакли) — а, ж (жа); калі, усё-такі, таксама, апрача таго; затым, у сваю чаргу

паку (паки) — зноў, пакуль, яшчэ, калі, аднак
 пенязь — грош, манета
 подскарбий — дзяржаўны казначэй, скарбнік
 подсудокъ — чыноўнік або пісар земскага павятовага суда
 подыймовати — выстаўляць, прызначаць
 позаседати — заняць, захапіць
 позовъ — 1. выклік у суд, павестка, позва; 2. від падатку
 половица — палавіна, палова
 порты — адзенне, вопратка
 посродокъ — сярэдзіна
 потужникъ — саўдзельнік, памочнік
 преречены — вышэйсказаны, вышэйпамянёны; дабаўлены, дададзены да
 сказанага
 Рокъ — год; тэрмін, пэўны час
 Снатъ (снатъ) — відаць, мабыць, напэўна
 совито — багата, шчодро; удвая
 стацыга (стацэга) — пастой, месца прывалу; забеспячэнне харчамі
 падарожных службовых асоб
 Тако (таки, таке) — так, гэтак, таксама
 тэжъ — таксама, гэтаксама
 тэглый — абкладзены павіннасцямі, нясучы подаці
 Умѣтны (умеетный) — умелы, дасведчаны, спрактыкаваны
 уставити — пастанавіць, назначыць, вызначыць, уладзіць
 Хоруховный — харунжы, сцяганосец
 Гако (гакоже) — што, каб, таму што, як

Старажытнае скланенне

Назоўнік

Асновы на *о, *ю

Мужчынскі род			Ніякі род		
Адзіночны лік					
Н.	городъ	конь	краи	село	поле
Р.	города	коня	края	села	поля
Д.	городу	коню	краю	селу	полю
В.	городъ	конь (я)	краи	село	поле
Т.	городомъ (-ьмь)	конемъ (-ьмь)	краемъ	селомъ (-ьмь)	полемъ (-ьмь)
М.	городѣ	кони	краи	селѣ	поли
К.	городе	коню	краю	село	поле

<i>Множны лік</i>					
Н.	гарады	кони	краі	села	поля
Р.	горадъ	конь	краі	сель	поль
Д.	горадомъ	конемъ	краемъ	селомъ	полемъ
В.	гарады	конѣ	краѣ	села	поля
Т.	гарады	кони	краі	селя	поли
М.	горадѣхъ	конихъ	краихъ	селѣхъ	полихъ
<i>Парны лік</i>					
Н.В.	гарада	коня	края	селѣ	поли
Р.М.	гараду	коню	краю	селу	полю
Д.Т.	гарадома	конема	краема	селома	полема

*Асновы на *й (*ь)*

<i>Адзіночны лік</i>		<i>Множны лік</i>	<i>Парны лік</i>	
Н.	сынъ	сынове	Н.В.К.	сыны
Р.	сыну	сыновъ	Р.М.	сынову
Д.	сынови	сынѣмъ (-омъ)	Д.Т.	сынѣма
В.	сынъ	сыны		
Т.	сынѣмъ (-омъ)	сынѣми		
М.	сыну	сынѣхъ (-охъ)		

*Асновы на *ā, *jā*

<i>Адзіночны лік</i>			<i>Множны лік</i>		<i>Парны лік</i>		
Н.	слуга	воля	слугы	волѣ	Н.В.К.	слузѣ	воли
Р.	слугы	волѣ	слугъ	воль	Р.М.	слугу	волю
Д.	слузѣ	воли	слугамъ	волямъ	Д.Т.	слугама	воляма
В.	слугу	волю	слугы	волѣ			
Т.	слугою	волею	слугамі	волямі			
М.	слузѣ	воли	слугахъ	воляхъ			
К.	слуго	воле	-	-			

*Асновы на *ї (*ь)*

<i>Адзіночны лік</i>		<i>Множны лік</i>	
Мужчынскі род	Жаночы род	Мужчынскі род	Жаночы род

Н.	огнь	кость	огние (-ье)	кости
Р.	огни	кости	огнии (-ьи)	костии (-ьи)
Д.	огни	кости	огньмъ	костьмъ
В.	огнь	кость	огни	кости
Т.	огньмъ	костию (-ью)	огньми	костьми
М.	огни	кости	огньхъ	костьхъ
К.	огни	кости		

<i>Парны лік</i>		
	Мужчынскі род	Жаночы род
Н.В.	огни	кости
Р.М.	огнию (-ью)	костию (-ью)
Д.Т.	огньма	костьма

Асновы на зычныя

<i>Адзіночны лік</i>					
Н.	врѣмя	коло	осьля	мати	камы
Р.	врѣмене (-и)	колесе (-и)	осьляте (-и)	матере (-и)	камене (-и)
Д.	врѣмени	колеси	осьляти	матери	камени
В.	врѣмя	коло	осьля	матерь	камень
Т.	врѣменьмъ	колесьмъ	осьлятьмъ	материю (-ью)	каменьмъ
М.	врѣмене (-и)	колесе (-и)	осьляте (-и)	матере (-и)	камене (-и)
К.	врѣмя	коло	осьля	мати	камени
<i>Множны лік</i>					
Н.	врѣмена	колеса	осьлята	матере (-и)	камене (-ие)
Р.	врѣмень	колесь	осьлять	матерь (-ии)	камень (-ии)
Д.	врѣменьмъ	колесьмъ	осьлятьмъ	матерьмъ	каменьмъ
В.	врѣмена	колеса	осьлята	матери	камени
Т.	врѣмены	колесы	осьляты	матерьми	каменьми
М.	врѣменьхъ	колесьхъ	осьлятьхъ	матерьхъ	каменьхъ
<i>Парны лік</i>					
Н.В.К.	врѣмени	колеси	осьляти	матери	камени
Р.М.	врѣмену	колесу	осьляту	матеру (-ию)	камену (-ию)

Д.Т.	врѣменьма	колесьма	осьлятьма	матерьма	каменьма
------	-----------	----------	-----------	----------	----------

Займеннікі

Асабовыя займеннікі

Адзіночны лік				Множны лік	
Н.	язь, я	ты	-	мы	вы
Р.	мене	тебе	себе	нась	вась
Д.	мьнѣ, ми	тобѣ, тебѣ, ти	собѣ, себѣ, си	намь, ны	вамь, вы
В.	мене, мя	тебе, тя	себе, ся	нась, ны	вась, вы
Т.	мьною	тобою	собою	нами	вами
М.	мьнѣ	тобѣ, тебѣ	собѣ, себѣ	нась	вась
Парны лік					
Н.	вѣ	ва			
Р.М.	наю	ваю			
Д.Т.	нама	вама			
В.	на	ва			

Указальныя займеннікі

Адзіночны лік							Множны лік					
Н.	тѣ	то	та	и	е	я	ти	та	ты	и	я	ѣ
Р.	того		тоѣ	его		еѣ	тѣхѣ		ихѣ			
Д.	тому		тои	ему		еи	тѣмѣ		имѣ			
В.	тѣ	то	ту	и (нѣ)	е (его)	ю	ты	та	ты	ѣ	я	ѣ
Т.	тѣмѣ		тою	имѣ		ею	тѣми		ими			
М.	томѣ		тои	емѣ		еи	тѣхѣ		ихѣ			
Парны лік												
Н.В.	та	тѣ	тѣ	я	и	и						
Р.М.	тою			ею								
Д.Т.	тѣма			има								

Прыметнікі

Кароткія (іменныя) прыметнікі

<i>Адзіночны лік</i>						
Н.	добръ	добро	добра	сінъ	сине	синя
Р.	добра		добры	синя		сінѣ
Д.	добру		добрѣ	синю		сини
В.	добръ	добро	добру	сінъ	сине	синю
Т.	добромъ (-ьмь)		доброю	синемъ (-ьмь)		синею
М.	добрѣ		добрѣ	сини		сини
<i>Множны лік</i>						
Н.	добри	добра	добры	сини	синя	сінѣ
Р.	добръ		добръ	сінъ		сінъ
Д.	добромъ		добрамъ	синемъ		синямъ
В.	добры	добра	добры	сінѣ	синя	сінѣ
Т.	добры		добрами	сини		синямі
М.	добрѣхъ		добрахъ	сінихъ		сіняхъ
<i>Парны лік</i>						
Н.В.	добра	добрѣ	добрѣ	синя	сини	сини
Р.М.	добру			синю		
Д.Т.	добрама		добрама	синема		синяма

Поўныя (займенныя) прыметнікі

<i>Адзіночны лік</i>						
Н.	добрыи	доброе	добрая	синии	синее	синяя
Р.	добраго		добрѣ (-ьѣ)	синега		синеѣ
Д.	добраму		дброи (-ѣи)	синему		синеи
В.	добрыи (ого)	доброе	добрюю	синии (его)	синее	синюю
Т.	добрым (-ымь)		доброю	синимъ (-имь)		синею
М.	добрѣмъ (-ѣмь)		дброи (-ѣи)	синемъ		синеи
<i>Множны лік</i>						
Н.	добрии	добрая	добрыѣ	синии	синяя	сінѣѣ
Р.	добрыхъ (-ыхъ)			сінихъ (-ихъ)		
Д.	добрымъ (-ымь)			синимъ (-имь)		
В.	добрыѣ	добрая	добрыѣ	сінѣѣ	синяя	сінѣѣ
Т.	добрыми (-ыми)			синими (-ими)		

М.	добрыхъ (-ыхъ)			синихъ (-ихъ)		
<i>Парны лік</i>						
Н.В.	добрая	добрѣи	добрѣи	синяя	синии	синии
Р.М.	доброю (-ую)			синею		
Д.Т.	добрыма (-ыима)			синима (-иима)		

Старажытнае спражэнне

Цяперашні час

Тэматычныя дзеясловы

<i>Адзіночны лік</i>				
1 ас.	веду	двигну	знаю	хваляю
2 ас.	ведеші (ь)	двигнеші (ь)	знаеші (ь)	хвалеші (ь)
3 ас.	ведеть	двигнеть	знаеть	хвалить
<i>Множны лік</i>				
1 ас.	ведемъ	двигнемъ	знаемъ	хвалимъ
2 ас.	ведете	двигнете	знаете	хвалите
3 ас.	ведуть	двигнуть	знають	хвалять
<i>Парны лік</i>				
1 ас.	ведевѣ	двигневѣ	знаевѣ	хваливѣ
2 ас.	ведета	двигнета	знаета	хвалита
3 ас.	ведета	двигнета	знаета	хвалита

Нетэматычныя дзеясловы

<i>Адзіночны лік</i>					
1 ас.	есмъ	вѣмъ	ѣмъ	дамъ	имамъ
2 ас.	еси	вѣси	ѣси	даси	имаши (ь)
3 ас.	есть	вѣсть	ѣсть	дасть	имать
<i>Множны лік</i>					
1 ас.	есмъ	вѣмъ	ѣмъ	дамъ	имамъ
2 ас.	есте	вѣсте	ѣсте	дасте	имате
3 ас.	суть	вѣдять	ѣдять	дадять	имуть

<i>Парны лік</i>					
1 ас.	есвѣ	вѣвѣ	ѣвѣ	давѣ	имавѣ
2 ас.	еста	вѣста	ѣста	даста	имата
3 ас.	еста	вѣста	ѣста	даста	имата

Імперфект (прошлы незакончаны прасты час)

Тэматычныя дзеясловы

<i>Адзіночны лік</i>				
1 ас.	ведяхъ	двигнахъ	знахъ	хваляхъ
2 ас.	ведяше	двигнаше	знаше	хваляше
3 ас.	ведяше (ть)	двигнаше (ть)	знаше (ть)	хваляше (ть)
<i>Множны лік</i>				
1 ас.	ведяхомъ	двигнахомъ	знахомъ	хваляхомъ
2 ас.	ведясте	двигнасте	знасте	хвалясте
3 ас.	ведяху (ть)	двигнаху (ть)	знаху (ть)	хваляху (ть)
<i>Парны лік</i>				
1 ас.	ведяховѣ	двигнаховѣ	знаховѣ	хваляховѣ
2 і 3 ас.	ведяста	двигнаста	знаста	хваляста

Нетэматычныя дзеясловы

	<i>Адзіночны лік</i>		<i>Множны лік</i>		<i>Парны лік</i>	
1 ас.	бяхъ	ведяхъ	бяхомъ	ведяхомъ	бяховѣ	ведяховѣ
2 ас.	бяше	ведяше	бясте	ведясте	бяста	ведяста
3 ас.	бяше	ведяше	бяху (ть)	ведяху (ть)	бяста	ведяста

Аорыст (прошлы закончаны час)

Тэматычныя дзеясловы

<i>Адзіночны лік</i>				
1 ас.	идохъ	двигохъ	знахъ	купихъ
2 ас.	иде	движе	зна	купи
3 ас.	иде	движе	зна	купи
<i>Множны лік</i>				
1 ас.	идехомъ	двигехомъ	знахомъ	купихомъ
2 ас.	идосте	двигосте	знасте	куписте

3 ас.	идоша	двигоша	знаша	купиша
<i>Парны лік</i>				
1 ас.	идоховѣ	двигоховѣ	знаховѣ	купиховѣ
2 ас.	идоста	двигоста	знаста	куписта
3 ас.	идоста	двигоста	знаста	куписта

Нетэматычныя дзеясловы

<i>Адзіночны лік</i>			
1 ас.	быхъ (бѣхъ)	дахъ	вѣдохъ
2 ас.	бы (бѣ)	да	вѣде
3 ас.	бы (бѣ)	да	вѣде
<i>Множны лік</i>			
1 ас.	быхомъ (бѣхомъ)	дахомъ	вѣдохомъ
2 ас.	бысте (бѣсте)	дасте	вѣдoste
3 ас.	быша (бѣша)	даша	вѣдоша
<i>Парны лік</i>			
1 ас.	быховѣ (бѣховѣ)	даховѣ	вѣдоховѣ
2 ас.	быста (бѣста)	даста	вѣдоста
3 ас.	быста (бѣста)	даста	вѣдоста

Перфект (прошлы закончаны час)

Муж. р.		Жан. р.		Ніякі р.	
<i>Адзіночны лік</i>					
1 ас.	есмъ пришьль	есмъ пришьла	есмъ пришьло	есмъ пришьль	есмъ пришьло
2 ас.	еси пришьль	еси пришьла	еси пришьло	еси пришьль	еси пришьло
3 ас.	есть пришьль	есть пришьла	есть пришьло	есть пришьль	есть пришьло
<i>Множны лік</i>					
1 ас.	есмъ пришьли	есмъ пришьлы	есмъ пришьла	есмъ пришьли	есмъ пришьла
2 ас.	есте пришьли	есте пришьлы	есте пришьла	есте пришьли	есте пришьла
3 ас.	суть пришьли	суть пришьлы	суть пришьла	суть пришьли	суть пришьла
<i>Парны лік</i>					
1 ас.	есвѣ пришьла	есвѣ пришьлѣ	есвѣ пришьло	есвѣ пришьлѣ	есвѣ пришьло
2 ас.	еста пришьла	еста пришьлѣ	еста пришьло	еста пришьлѣ	еста пришьло
3 ас.	еста пришьла	еста пришьлѣ	еста пришьло	еста пришьлѣ	еста пришьло

Плюсквамперфект (даўно мінулы час)

<i>Адзіночны лік</i>			
1 разнавіднасць		2 разнавіднасць	
1 ас.	бяхъ твориль (-а, -о)	есмъ былъ (-а, -о) твориль (-а, -о)	есмъ былъ (-а, -о) твориль (-а, -о)
2 ас.	бяше твориль (-а, -о)	еси былъ (-а, -о) твориль (-а, -о)	еси былъ (-а, -о) твориль (-а, -о)
3 ас.	бяше (тъ) твориль (-а, -о)	есть былъ (-а, -о) твориль (-а, -о)	есть былъ (-а, -о) твориль (-а, -о)

<i>Множны лік</i>		
1 ас.	бяхомь творили (-ы, -а)	есмь были (-ы, -а) творили (-ы, -а)
2 ас.	бясте творили (-ы, -а)	есте были (-ы, -а) творили (-ы, -а)
3 ас.	бяху (ть) творили (-ы, -а)	суть были (-ы, -а) творили (-ы, -а)
<i>Парны лік</i>		
1 ас.	бяховѣ творила (-ѣ, -ѣ)	есвѣ была (-ѣ, -ѣ) творила (-ѣ, -ѣ)
2 ас.	бяста творила (-ѣ, -ѣ)	еста была (-ѣ, -ѣ) творила (-ѣ, -ѣ)
3 ас.	бяста творила (-ѣ, -ѣ)	еста была (-ѣ, -ѣ) творила (-ѣ, -ѣ)

Будучы складаны першы

<i>Адзіночны лік</i>	
1 ас.	иму (начьну <i>або</i> хочю) писати
2 ас.	имашь (начьнешь <i>або</i> хочешь) писати
3 ас.	имать (начьнеть <i>або</i> хочеть) писати
<i>Множны лік</i>	
1 ас.	имамаь (начьнемь <i>або</i> хотимь) писати
2 ас.	имате (начьнете <i>або</i> хотите) писати
3 ас.	имуть (начьнуть <i>або</i> хотять) писати
<i>Парны лік</i>	
1 ас.	имаваѣ (начьневѣ <i>або</i> хотивѣ) писати
2 ас.	имата (начьнета <i>або</i> хотита) писати
3 ас.	имата (начьнета <i>або</i> хотита) писати

Будучы складаны другі

	<i>Адзіночны лік</i>	<i>Множны лік</i>	<i>Парны лік</i>
1 ас.	буду писаль (-а, -о)	будемь писали (-ы, -а)	будевѣ писала (-ѣ, -ѣ)
2 ас.	будешь писаль (-а, -о)	будете писали (-ы, -а)	будета писала (-ѣ, -ѣ)
3 ас.	будеть писаль (-а, -о)	будуть писали (-ы, -а)	будета писала (-ѣ, -ѣ)

Умоўны лад

<i>Адзіночны лік</i>	<i>Множны лік</i>	<i>Парны лік</i>

1 ас.	быхъ писалъ (-а, -о)	быхомъ писали (-ы, -а)	быховѣ писала (-ѣ, -ѣ)
2 ас.	бы писалъ (-а, -о)	бысте писали (-ы, -а)	быста писала (-ѣ, -ѣ)
3 ас.	бы писалъ (-а, -о)	быша писали (-ы, -а)	быста писала (-ѣ, -ѣ)

Загадны лад

Тэматычныя дзеясловы

<i>Адзіночны лік</i>					
2 ас.	неси	знаи	иди	хвали	пеци
3 ас.	неси	знаи	иди	хвали	пеци
<i>Множны лік</i>					
1 ас.	несѣмъ	знаимъ	идѣмъ	хвалимъ	пецѣмъ
2 ас.	несѣте	знаите	идѣте	хвалите	пецѣте
<i>Парны лік</i>					
1 ас.	несѣвѣ	знаивѣ	идѣвѣ	хваливѣ	пецѣвѣ
2 ас.	несѣта	знаита	идѣта	хвалита	пецѣта

Нетэматычныя дзеясловы

<i>Адзіночны лік</i>				
2 ас.	буди	вѣжъ	ѣжъ	дажъ
3 ас.	буди	вѣжъ	ѣжъ	дажъ
<i>Множны лік</i>				
1 ас.	будѣмъ	вѣдимъ	ѣдимъ	дадимъ
2 ас.	будѣте	вѣдите	ѣдите	дадите
<i>Парны лік</i>				
1 ас.	будѣвѣ	вѣдивѣ	ѣдивѣ	дадивѣ
2 ас.	будѣта	вѣдита	ѣдита	дадита

Дзеепрыметнікі

Незалежны стан Цяперашні час

Кароткія (іменныя) формы

<i>Адзіночны лік</i>						
	<i>Муж. р.</i>	<i>Ніякі. р.</i>	<i>Жан. р.</i>	<i>Муж. р.</i>	<i>Ніякі. р.</i>	<i>Жан. р.</i>
Н.	веда	веда	ведучи	хваляя	хваляя	хвалячи
Р.	ведуча		ведучѣ	хваляча		хвалячѣ
Д.	ведучу		ведучи	хвалячу		хвалячи
В.	ведучь	ведуче	ведучу	хвалячъ	хваляче	хвалячу
Т.	ведучьмь		ведучею	хвалячьмь		хвалячею
М.	ведучи		ведучи	хвалячи		хвалячи
<i>Множны лік</i>						
Н.	ведуче	ведуча	ведучѣ	хваляче	хваляча	хвалячѣ
Р.	ведучь		ведучь	хвалячъ		хвалячъ
Д.	ведучемь		ведучамь	хвалячемь		хвалячамь
В.	ведучѣ	ведуча	ведучѣ	хвалячѣ	хваляча	хвалячѣ
Т.	ведучи		ведучама	хвалячи		хвалячама
М.	ведучихь		ведучахь	хвалячихь		хвалячахь
<i>Парны лік</i>						
Н.В.	ведуча	ведучи	ведучи	хваляча	хвалячи	хвалячи
Р.М.	ведучу	ведучу	ведучу	хвалячу	хвалячу	хвалячу
Д.Т.	ведучема		ведучама	хвалячема		хвалячама

Поўныя (займеннікавыя) формы

<i>Адзіночны лік</i>						
	<i>Муж. р.</i>	<i>Ніякі р.</i>	<i>Жан. р.</i>	<i>Муж. р.</i>	<i>Ніякі р.</i>	<i>Жан. р.</i>
Н.	ведаи	ведучее	ведучия	хваляи	хвалячее	хвалячия
Р.	ведучего		ведучеѣ	хвалячего		хвалячеѣ
Д.	ведучему		ведучеи	хвалячему		хвалячеи
В.	ведучии	ведучее	ведучую	хвалячии	хвалячее	хвалячую

Т.	ведучимъ (иимъ)	ведучею	хвалячимъ (иимъ)	хвалячею
М.	ведучемъ	ведучеи	хвалячемъ	хвалячеи

РЕПОЗИТОРІЙ БГПУ

<i>Множны лік</i>						
Н.	ведучии	ведучая	ведуч ^ѣ ^ѣ	хвалячии	хвалячая	хваляч ^ѣ ^ѣ
Р.	ведучихъ (иихъ)			хвалячихъ (иихъ)		
Д.	ведучимъ (иимъ)			хвалячимъ (иимъ)		
В.	ведуч ^ѣ ^ѣ	ведучая	ведуч ^ѣ ^ѣ	хваляч ^ѣ ^ѣ	хвалячая	хваляч ^ѣ ^ѣ
Т.	ведучими (иими)			хвалячими (иими)		
М.	ведучихъ (иихъ)			хвалячихъ (иихъ)		
<i>Парны лік</i>						
Н.В.	ведучая	ведучии	ведучии	хвалячая	хвалячии	хвалячии
Р.М.	ведучею			хвалячею		
Д.Т.	ведучима (иима)			хвалячима (иима)		

Прошлы час
Кароткія (іменныя) формы

<i>Адзіночны лік</i>						
	<i>Муж. р.</i>	<i>Ніякі р.</i>	<i>Жан. р.</i>	<i>Муж. р.</i>	<i>Ніякі р.</i>	<i>Жан. р.</i>
Н.	ведь	ведь	ведьши	хваливъ	хваливъ	хваливъши
Р.	ведьша		ведьш ^ѣ	хваливъша		хваливъш ^ѣ
Д.	ведьшу		ведьши	хваливъшу		хваливъши
В.	ведьшь	ведьше	ведьшу	хваливъшь	хваливъше	хваливъшу
Т.	ведьшьмъ		ведьшею	хваливъшьмъ		хваливъшею
М.	ведьши		ведьши	хваливъши		хваливъши
<i>Множны лік</i>						
Н.	ведьше	ведьша	ведьш ^ѣ	хваливъше	хваливъша	хваливъш ^ѣ
Р.	ведьшь			хваливъшь		
Д.	ведьшемъ		ведьшамъ	хваливъшемъ		хваливъшамъ
В.	ведьш ^ѣ	ведьша	ведьш ^ѣ	хваливъш ^ѣ	хваливъша	хваливъш ^ѣ
Т.	ведьши		ведьшами	хваливъши		хваливъшами
М.	ведьшихъ		ведьшахъ	хваливъшихъ		хваливъшахъ
<i>Парны лік</i>						
Н.В.	ведьша	ведьши	ведьши	хваливъша	хваливъши	хваливъши
Р.М.	ведьшу			хваливъшу		
Д.Т.	ведьшема		ведьшама	хваливъшема		хваливъшама

Поўныя (займеннікавыя) формы

<i>Адзіночны лік</i>						
	<i>Муж. р.</i>	<i>Ніякі р.</i>	<i>Жан. р.</i>	<i>Муж. р.</i>	<i>Ніякі р.</i>	<i>Жан. р.</i>
Н.	ведыи	ведьшее	ведьшия	хваливыи	хваливьшее	хваливъшия
Р.	ведьшего		ведьше ^ѣ	хваливъшего		хваливъше ^ѣ
Д.	ведьшему		ведьшей	хваливъшему		хваливъшей

В.	ведъшии	ведъшее	ведъшую	хваливъшии	хваливъшее	хваливъшую
Т.	ведъшимъ (иимъ)		ведъшею	хваливъшимъ (иимъ)		хваливъшею
М.	ведъшемъ		ведъшей	хваливъшемъ		хваливъшей
<i>Множны лік</i>						
Н.	ведъшии	ведъшая	ведъшѣѣ	хваливъшии	хваливъшая	хваливъшѣѣ
Р.	ведъшихъ (иихъ)			хваливъшихъ (иихъ)		
Д.	ведъшимъ (иимъ)			хваливъшимъ (иимъ)		
В.	ведъшѣѣ	ведъшая	ведъшѣѣ	хваливъшѣѣ	хваливъшая	хваливъшѣѣ
Т.	ведъшими (иими)			хваливъшими (иими)		
М.	ведъшихъ (иихъ)			хваливъшихъ (иихъ)		
<i>Парны лік</i>						
Н.В.	ведъшая	ведъшии	ведъшии	хваливъшая	хваливъшии	хваливъшии
Р.М.	ведъшею			хваливъшею		
Д.Т.	ведъшима (иима)			хваливъшима (иима)		

Залежны стан Цяперашні час

<i>Кароткія (іменныя) формы</i>			<i>Поўныя (займеннікавыя) формы</i>			
<i>Муж. р.</i>	<i>Ніякі р.</i>	<i>Жан. р.</i>	<i>Муж. р.</i>	<i>Ніякі р.</i>	<i>Жан. р.</i>	
ведомъ	ведомо	ведома	ведомыи	ведомое	ведомая	
знаемъ	знаемо	знаема	знаемыи	знаемое	знаемая	
хвалимъ	хвалимо	хвалима	хвалимыи	хвалимое	хвалимая	
Н.	ведомъ	ведомо	ведома	ведомыи	ведомое	ведомая
Р.	ведома	ведома	ведомы	ведомого	ведомого	ведомоѣ (-ѣѣ)
і г.д. як			і г.д. як			
добръ	добро	добра	добрыи	доброе	добрая	

Прошлы час

ведень	ведено	ведена	веденыи	веденое	веденая	
знанъ	знано	знана	знаныи	знаное	знаная	
хваленъ	хвалено	хвалена	хваленыи	хваленое	хваленая	
Н.	ведень	ведено	ведена	веденыи	веденое	веденая
Р.	ведена	ведена	ведены	веденого	веденого	веденоѣ (-ѣѣ)
і г.д. як			і г.д. як			
добръ	добро	добра	добрыи	доброе	добрая	

ЛІТАРАТУРА

1. Анічэнка У. В. Марфалогія ўсходнеславянскіх моў. — Мн., 1973.
2. Анічэнка У. В. Гістарычная фанетыка ўсходнеславянскіх моў. — Гомель, 1982.
3. Анічэнка У.В. Прыгодзіч М.Р. Гістарычная граматыка беларускай мовы. Зборнік практыкаванняў. — Мн., 1999.
4. Бекіш В. А. Каўрус А. А. Круталевіч М.М. Гістарычная граматыка беларускай мовы // Праграмы для вышэйшых навучальных устаноў. — Мн., 2001.
5. Булахаў М. Г. Практыкаванні і матэрыялы па курсу гісторыі беларускай мовы. 2-е выд. — Мн., 1969.
6. Булыка А. М., Жураўскі А. І., Крамко І. І. Гістарычная марфалогія беларускай мовы. — Мн., 1979.
7. Жыватворны сімвал Бацькаўшчыны / Аўт.-уклад. У.А.Арлоў. — Мн., 1998.
8. Иванов В.В. Историческая грамматика русского языка. — М., 1990.
9. Красней В.П., Шакун Л.М. Практыкум па гісторыі беларускай літаратурнай мовы. — Мн., 1986.
10. Нарысы па гісторыі беларускай мовы. — Мн., 1957.
11. Учебно-методическое пособие па исторической фонетике русского языка. — Мн., 1991.
12. Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы. — Мн., 1961.— Ч. 1.
13. Янкоўскі Ф.М. Гістарычная граматыка беларускай мовы. — 3-е выд. — Мінск, 1989.
14. Яновіч Е.И. Историческая грамматика русского языка. — Мн., 1986.

ЗМЕСТ

ПАМЯТКА ДЛЯ СТУДЭНТА, ЯКІ ВЫКОНВАЕ КАНТРОЛЬНУЮ РАБОТУ	2
КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА	2
Заданне № 1	2
Рэкамендацыі	10
Узор выканання задання	10
Заданне № 2	12
Рэкамендацыі	12
Узор выканання задання	15
Заданне № 3	16
Рэкамендацыі	16
Узор выканання задання	17
Заданне № 4	18
Рэкамендацыі	18
Узор выканання задання	19
Заданне № 5	19
Рэкамендацыі	20
Узор выканання задання	20
Заданне № 6	20
Рэкамендацыі	21

Узор выканання задання.....	21
Заданне № 7.....	22
Рэкамендацыі.....	22
Узор выканання задання.....	22
Заданне № 8.....	23
Рэкамендацыі.....	23
Узор выканання задання.....	23
ДАДАТАК.....	24
Слоўнік незразумелых слоў.....	24
Старажытнае скланенне.....	25
Старажытнае спражэнне.....	30
Дзеепрыметнікі.....	35
ЛІТАРАТУРА.....	39